Sharq allomalari va avloniy qarashlarida o‘qituvchi ma’naviyati.

Baliyev Uchqun Ismatovich

Samarqand davlat pedagogika instituti “Musiqa ta’limi” kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. Maqolada o‘qituvchi shaxsiga qo‘yiladigan ma’naviy-axloqiy talablar Ibn Sino, Farobiy, Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy va Abdulla Avloniy qarashlari asosida yoritilgan. Mutafakkirlar merosida pedagogning vijdonliligi, adolati, ilmi va namunaviyligi jamiyat taraqqiyoti bilan bog‘liq holda talqin etilgani ko‘rsatilgan. Ushbu g‘oyalarning pedagogik oliy ta’lim tashkilotlarida bo‘lajak o‘qituvchilarni tarbiyalashdagi ahamiyati asoslangan.

Kalit so‘zlar: o‘qituvchi ma’naviyati, axloqiy talablar, Sharq mutafakkirlari, Avloniy, tarbiya, pedagogik oliy ta’lim, namuna.

ВОЗЗРЕНИЯ ВОСТОЧНЫХ МЫСЛИТЕЛЕЙ И АВЛОНИ НА ДУХОВНОСТЬ УЧИТЕЛЯ

Аннотация. В статье освещаются духовно-нравственные требования к личности учителя на основе взглядов Ибн Сины, Фараби, Юсуфа Хас Хаджиба, Алишера Навои и Абдуллы Авлони. Показано, что в наследии мыслителей такие качества педагога, как совестливость, справедливость, учёность и образцовость, трактуются во взаимосвязи с развитием общества. Обоснована значимость этих идей для воспитания будущих учителей в педагогических высших образовательных организациях.

Ключевые слова: духовность учителя, нравственные требования, восточные мыслители, Авлони, воспитание, педагогическое высшее образование, пример для подражания.

VIEWS OF EASTERN THINKERS AND AVLONI ON TEACHER'S SPIRITUALITY

Abstract. The article examines the spiritual and moral requirements for a teacher's personality based on the views of Ibn Sina, Farabi, Yusuf Khass Hajib, Alisher Navoi, and Abdulla Avloni. It shows that in the heritage of these thinkers, a teacher's conscientiousness, justice, knowledge, and exemplary conduct are interpreted in connection with the progress of society. The significance of these ideas for the upbringing of future teachers in pedagogical higher education institutions is substantiated.

Keywords: teacher's spirituality, moral requirements, Eastern thinkers, Avloni, upbringing, pedagogical higher education, role model.

Asosiy qism. Har qanday jamiyatning kelajagi uning yosh avlodi qanday tarbiya topishiga bog‘liq, tarbiya sifati esa avvalo o‘qituvchi shaxsi bilan belgilanadi. Shu bois davlat va huquqiy hujjatlarda pedagog mehnatiga alohida o‘rin berilgan. Konstitutsiyada o‘qituvchi mehnati sog‘lom, barkamol avlodni shakllantirish va xalqning ma’naviy hamda madaniy salohiyatini asrab-boyitishning zaminiy asosi sifatida e’tirof etiladi [1]. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunda esa tarbiya yosh avlodning ongi, axloqiy qadriyatlari va dunyoqarashini shakllantirishga yo‘naltirilgan maqsadli, tizimli jarayon ekani belgilangan [2]. Bu ikki hujjat pedagogdan faqat bilim berishni emas, balki tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatish qobiliyatini ham talab qiladi.

Pedagogik oliy ta’lim tashkilotida o‘qiyotgan talaba esa o‘ziga xos vaziyatda: u bir tomondan tarbiya oluvchi, boshqa tomondan kelajakda tarbiya beruvchi. Shuning uchun o‘qituvchilik kasbining axloqiy mezonlari haqida bugun o‘ylash, ularni ajdodlarimiz merosi bilan bog‘lab o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ibn Sino o‘qituvchi – tarbiya yo‘llarini biluvchi va bola qalbini anglovchi shaxsdir deb baholaydi. Ibn Sino ta’lim-tarbiyaga oid fikrlarida murabbiyning ichki fazilatlariga birinchi o‘ringa qo‘yadi. Uning nazarida pedagog irodasi mustahkam, vijdoni pok, so‘zida to‘g‘ri bo‘lishi, bola tarbiyasining usullari va axloq qoidalarini chuqur bilishi lozim. Yana bir muhim talab shundaki, o‘qituvchi shogirdining tashqi

holatini emas, ichki dunyosini ham o‘rganib, uning fikrlash qatlamlariga yo‘l topa olishi kerak [3, 19-b.]. Bu qarash bugungi shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim g‘oyasi bilan hamohangdir: samarali tarbiya har bir o‘quvchining o‘ziga xosligini bilishdan boshlanadi.

Farobiy o‘qituvchi shaxsiga qo‘yiladigan talablar orasida or-nomusni hurmat qilish va adolatli bo‘lishni ajratib ko‘rsatadi. Allomaning fikricha, aynan shunday sifatlarga ega inson kamolotning yuksak cho‘qqisiga erishib, haqiqiy baxtga yetishishi mumkin. “Fozil odamlar shahri” asarida ma’naviy-axloqiy fazilatlarga erishish uchun inson doimo o‘z ustida ishlashi kerakligi ta’kidlanadi [4, 47-b.]. Demak, Farobiy tarbiyani tugallanadigan jarayon emas, umr bo‘yi davom etadigan o‘z-o‘zini takomillashtirish sifatida ko‘radi. Bu g‘oya kelajak pedagogi uchun ayniqsa qadrlidir, chunki o‘qituvchi o‘zi o‘qishdan to‘xtagan zahoti boshqalarga o‘rnak bo‘lish qobiliyatini yo‘qota boshlaydi.

“Qutadg‘u bilig” asarida jamiyat ravnaqi, inson kamoloti va adolatli tuzumning barqarorligi ilm hamda tarbiya bilan chambarchas bog‘langan holda ko‘rsatiladi. Yusuf Xos Hojib ilm egasi va o‘qituvchining mas’uliyatini juda yuksak baholaydi: pedagogning nodonligi faqat bir kishiga emas, butun jamiyatga zarar yetkazishi mumkin. Mutafakkir inson tanasining kasalligidan ko‘ra bilimsizlik va axloqiy nuqsonni xavfliroq deb hisoblaydi, chunki ular jamiyat sog‘lig‘iga bevosita salbiy ta’sir qiladi [5, 443-b.]. Asardagi misralarda aql yo‘lboshchi yulduzga, bilim esa maslahatchiga o‘xshatiladi [5, 443-b.]. Bundan chiqadigan pedagogik xulosa oddiy: o‘qituvchi bilimli bo‘lishi bilan birga halim, odobli va o‘z xulqi bilan boshqalarga yo‘l ko‘rsata oladigan yetakchi bo‘lishi shart.

Navoiy o‘qituvchidan, xususan mudarrisdan, nihoyatda yuqori axloqiy talablarni kutgan. Uning mezonlari bo‘yicha, g‘arazli niyatdan xoli, o‘zi bilmagan narsani bilgandek ko‘rsatmaydigan, manmanlik uchun dars bermaydigan, bo‘hton va nizo tarqatmaydigan, o‘ziga ham, boshqalarga ham zarar keltiradigan odatlardan uzoq turadigan kishigina haqiqiy mudarris bo‘la oladi. Bu sifatlar yo‘q joyda esa o‘qituvchi nomiga loyiq bo‘lmagan, salbiy odatlarni yoyuvchi shaxs paydo bo‘ladi [3, 19-b.]. Navoiy talablarining o‘ziga xosligi shundaki, ular bilim darajasiga emas, birinchi navbatda niyat pokligiga, kamtarlik va halollikka tayanadi. Bu bugungi pedagogik etika uchun ham asosiy tayanch bo‘la oladi.

Milliy pedagogik tafakkur tarixida Abdulla Avloniyning “Turkiy Guliston yoxud axloq” asari alohida o‘ringa ega. Muallif axloqni insonni yaxshilikka chaqirib, yomonlikdan qaytaruvchi ilm deb ta’riflaydi [6, 5-b.]. Avloniy fikricha, inson tabiatan iste’dod va qobiliyat bilan yaratilgan, biroq bu imkoniyatlarning ro‘yobga chiqishi tarbiyaga bog‘liq. Yaxshi bilan yomonni, foyda bilan zararni, oq bilan qorani ajrata olish ham aynan tarbiya natijasidir. Yaxshi tarbiya topgan bola jamiyatga naf keltiradigan barkamol shaxsga aylanadi; tarbiyasizlik esa axloqiy buzuqlik, nodonlik va mas’uliyatsizlikka olib keladi. Bu qarashda o‘qituvchi tarbiyaning asosiy yo‘naltiruvchisi sifatida ko‘rinadi: iste’dodni topish va uni to‘g‘ri yo‘lga solish uning zimmasidadir.

Yuqoridagi qarashlarni qiyoslasak, bir necha umumiy g‘oya ko‘zga tashlanadi. Birinchidan, barcha mutafakkirlar o‘qituvchining ichki ma’naviy sifatlarini (vijdon, halollik, adolat, kamtarlik) bilimdan kam bo‘lmagan darajada muhim deb biladi. Ikkinchidan, o‘qituvchi shaxsi jamiyat taqdiri bilan bog‘lanadi: uning kamchiligi ham, ustunligi ham yakka shaxs doirasidan chiqib, jamiyatga ta’sir qiladi. Uchinchidan, o‘qituvchi so‘zi bilan emas, avvalo xulqi va namunasi bilan tarbiyalaydi. To‘rtinchidan, tarbiya va o‘z-o‘zini tarbiyalash uzluksiz jarayon deb qaraladi.

Bu g‘oyalar zamonaviy huquqiy hujjatlardagi talablarga ziddi emas, aksincha ularni tarixiy va falsafiy jihatdan boyitadi. Masalan, Konstitutsiya va qonundagi tarbiyaga oid qoidalar [1; 2] mohiyatan mutafakkirlarimiz asrlar avval ilgari surgan mezonlarning davomidir.

Mazkur merosdan bo‘lajak o‘qituvchilarni tarbiyalashda amaliy foydalanish mumkin. Birinchi yo‘nalish – pedagogika, pedagogik mahorat va tarixiga oid mashg‘ulotlarda alloma qarashlarini tahlil qilish, talabalarga Navoiyning “haqiqiy mudarris” mezonlari asosida o‘zini baholash topshiriqlarini berish. Ikkinchi yo‘nalish – Avloniy asari matnlari bilan ishlash, undagi axloqiy tushunchalarni bugungi pedagogik vaziyatlar bilan bog‘lab muhokama qilish. Uchinchi yo‘nalish – tyutor va kurator soatlarida Farobiy g‘oyasi asosida o‘z ustida ishlash rejalarini tuzdirish. To‘rtinchi yo‘nalish – ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarda talabalarga ushbu mutafakkirlar ta’limotini ochib beruvchi munozara, davra suhbati va ijodiy

tanlovlar o‘tkazish. Bunday ishlar talabaning mustaqil fikrlashi va axloqiy tanlov qila olish qobiliyatini ham rivojlantiradi.

Xulosa. Sharq allomalari va Abdulla Avloniyning merosi o‘qituvchi ma’naviyati masalasiga yaxlit yondashishga imkon beradi. Ularning barchasi o‘qituvchi shaxsida bilim bilan axloqiy fazilatlar (vijdon, adolat, halollik, kamtarlik, mas’uliyat) uyg‘un bo‘lishini talab qiladi. Bu talablar bugungi davlat siyosati va huquqiy me’yorlar bilan mos tushadi hamda pedagogik oliy ta’lim tashkilotlarida bo‘lajak o‘qituvchilarni tarbiyalash uchun ishonchli nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Milliy meros namunalarini o‘quv jarayoniga, tyutorlik faoliyatiga va ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarga izchil kiritish talabalarning ma’naviy-axloqiy kamolotini yuksaltirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2023. https://lex.uz/docs/-6445145

2.O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni // Xalq so‘zi. – T., 2020. – 24 sentabr. – B. 1–2. https://lex.uz/docs/5013007

3.Ibragimov X., Quronov M. Pedagogika: darslik. – T.: Sahhof, 2023. – 416 b.

4.Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shahri. – T.: Yangi asr avlodi, 2018. – 320 b.

5.Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. – T.: Yangi asr avlodi, 2020. – 560 b.

6.Avloniy A. Turkiy Guliston yoxud axloq. – T.: Yoshlar nashriyoti uyi, 2018. – 96 b.